

het universum van willem frederik hermans max pam, hans renders en piet schreuders

Max Pam (schrijver en columnist), Hans Renders (recensent en biograaf) en Piet Schreuders (grafisch ontwerper en schrijver) zijn alledrie verklaard liefhebber van het werk van Willem Frederik Hermans. Met zijn drieën hebben ze een paar jaar lang elke maandag doorgebracht in het onmetelijk grote archief van de schrijver, en ze doken daar het ene na het andere onbekende pareltje op.

Het is natuurlijk ook wel een gouden combinatie – Max Pam, vooral columnist, Hans Renders, directeur van het Biografie Instituut en zelf biograaf, en Piet Schreuders, geniaal vormgever met oog voor detail. Ze kwamen tevoorschijn met het perfecte Hermansboek – vierkant, het formaat dat Hermans zelf had bedacht voor zijn Mandarijnen op Zwavelzuur, en met de perfecte mix van biografische verhalen, luchtige anecdotes en de kanten van Hermans waar de lezers van zijn romans te weinig kennis mee gemaakt hebben.

Persoonlijk was ik geen fan van de boeken van Hermans, maar ik las zijn stukken in de krant altijd met enorm veel plezier – dankzij hem ben ik Wittgenstein en Stefan Themerson gaan lezen, want over beide kon hij zeer enthousiasmerend schrijven.

In **Het Universum van Willem Frederik Hermans** vind je vooral de enthousiaste Hermans, die gek was op katten, die subtiel humoristisch uit de hoek kon komen, die een passie had voor schrijfmachines, voor fotografie – hij wou graag ook fotograaf worden, maar zakte tot drie keer toe voor zijn examens. Piet Schreuders maakte van de foto's die Hermans maakte van graven in Parijs en die hij zonder resultaat naar Life had opgestuurd een fraaie fake-Life-reportage, zodat Hermans nu toch heel even bijna een professioneel fotograaf genoemd kan worden.

In de kolommen op de linkerpagina's zie je ook wat er zoal tussen alle boeken door van Hermans gepubliceerd werd, en dan zie je dat de man veel meer schreef dan ik me ooit gerealiseerd heb.,

Columns, artikelen, recensies, schotschriften en nog veel meer. Een groot deel zal ongetwijfeld in de Verzamelde Werken te vinden zijn, maar ik vermoed dat er nog heel wat te ontdekken valt.

Dit boek, een dikke pil van 454 bladzijden, geeft in ieder geval al heel wat leesplezier, ook voor literatuurliefhebbers die denken dat ze niet van Hermans houden, want in dit boek ontdek je echt de onbekendere Hermans. Het is overigens een boek om met stukjes en beetjes te lezen. Ik kreeg het twee maanden geleden binnen en heb het steeds binnen handbereik liggen om verder te lezen, en ben er bijna doorheen, maar ik heb nog hele stukken bewaard, want het grote genieten mag best wat uitgespreid worden. Kortom: een heerlijk boek, om langzaam en uitgebreid van te genieten.

- [Max Pam](#), [Hans Renders](#) & [Piet Schreuders](#) – Het Universum van Willem Frederik Hermans – [De Harmonie](#) – 454pp – hc – € 49,50
- Bestel het boek hier bij een bekende webwinkel: [Het Universum van Willem Frederik Hermans](#)

Max Pam, Hans Renders en Piet Schreuders in de archieven waar ze een paar jaar lang elke week een dag lang samen doorbrachten.

Schrijfmachines

WFM toont de Oliver 60, Haren, augustus 1967

Zonder schrijfmachine zou ik liever postbode zijn

EEN verzameling van schrijfinstrumenten aanleggen. Dat plan noteerde Hermans in zijn agenda voor het jaar 1965. Dertig jaar later bestond zijn collectie uit meer dan 150 schrijf- en andere kantoomachines. Hoe is dat zo gekomen?

Hermans moet voor het eerst een schrijfmachine heb-

ben gezien tijdens een bezoek aan P.C. Meyners ('Oom PC') in Hilversum. Op 16 september 1928 tikte Cornelia Hermans daar de woorden 'deze brief heb ik zelf geschreven. Op de schrijfmachine van oom. Wim zal het adres wel schrijven.' Wim was 7, Cornelia 9 jaar oud.

Later bezat Corry een eigen machine, een portable Underwood Portable (serienummer 70021). Hermans: 'Mijn eerste roman, *Conserve*, schreef ik in 1943 op de portable Underwood van mijn zuster. Inderdaad, twee jaar daarvoor had ze zelfmoord gepleegd. Dat gaf een raar gevoel, ik vond het zo een goede bestemming. Daar was die schrijfmachine het ook mee eens. Hij heeft me nog lang trouw gediend.'

Na zo'n twintig jaar nu deze portable te hebben gezit

Ouderblad door Corry Hermans, 1928

Deze brief heb ik zelf geschreven op de schrijfmachine van oom.

W. Hermans zal het adres wel schrijven.

W
F
H

ZELFPORTRET
1967

- 6 januari–13 februari Reis door Amerika
- januari 'Open brief' in *Hollands Maandblad*
- 18 februari Moeder overleden
- februari *Wittgenstein in de mode*
- 17 maart 'Wittgenstein en Pölatüo' in *Algemeen Handelsblad*
- 23 maart–1 april Wenen
- 29 april 'Tikken met 1½ spatie' in *Haagse Post*
- 6 mei Hond gekregen (Lotti), een Friese stabij
- 6 mei 'Bloot en nog bloter' in *Haagse Post*
- 8–10 mei Kousbroek in Groningen
- 13 en 20 mei 'Links bij de psychiater' in *Haagse Post*
- 23 mei Interview met Fons Elders
- 27 mei 'In gesprek met mijzelf' in *Elseviers Weekblad*; 'Mannen met visie' en 'De groene geestdrijver' in *Haagse Post*

Huisvesting Julianalaan

DE inkomsten uit royalties waren zestig van dien aard dat Hermans van een koophuis kon gaan overw. In 1966 schreef hij aan uitgever Lubberhuizen pand dat hij op het oog had: '[D]at huis dat is te duur. De eigenaar vraagt f 60.000,-, zelfs in deze tijd waard is en zijn naam is St. kan misschien lang duren voor hij een beetje Het huis [...] is erg afgelegen, uit 1881, verv door galerijen van gietijzer en 6 hectaren ap renbomen van slechte kwaliteit, waartusser kniehoogte groeit.'¹

Het jaar daarop was het wel raak. '[In 196

niet

- 3 juni** 'Mensbeeld en aanstoot' in *Haagse Post*
3-14 juni **Wenen**
10 juni 'Gevaarlijke schrifturen' in *Haagse Post*
17 juni 'Jugendstil onder monumentenzorg'
in *Haagse Post*
24 juni 'De Kretenzische leugenaar en het krul-
haar' in *Haagse Post*; 'Het glas staat op tafel'
in *Het Parool*
28-30 juni **Parijs** (bij Kousbroek)
juni-juli 'Lowry, aandoenlijke epigoon' en 'Sade
et Lautréamont en Lautréamont et Sade en
Sacher-Masoch' in *Litterair Paspoort*
1 juli 'Landverraders aan het woord' en 'Wat is
een joodse staat?' in *Haagse Post*
8 juli 'Een dunderker' in *Haagse Post*
11 juli Vader overleden
15 juli 'Algemeen agentschap zelfmoord' in
Haagse Post
22 juli 'Wijze lessen' in *Haagse Post*
29 juli 'Dagboek van een dagboekschrijver [1]'
in *Haagse Post* (vervolg op 26 augustus)
31 juli **Verhuist** naar Julianalaan 11, **Haren**
juli 'Niet Wittgenstein, maar Kazemier in het
geding' in *Algemeen Nederlands tijdschrift
voor wijsbegeerte en psychologie* 2; 'Nevada
en Utah of twee families Smith' in *Avenue*

het dorp Haren bij Gron
erg veel van gehouden h
en Groningen is Amster
individu in een zo mooi h

De esthetische moeilijkheden van het woord 'kut'

Op 6 februari 1982 publiceerde het weekblad HP een interview met uitgever Wim Schouten (1920-1997), die direct na de Tweede Wereldoorlog samen met Geert Lubberhuizen aan het roer had gestaan van De Bezige Bij. Zij werden de terribile twins van uitgeverijland genoemd. Terwijl Lubberhuizen de Bij zijn leven lang trouw bleef, vertrok Schouten later naar Kluwer.

In het interview kwam ook Willem Frederik Hermans ter sprake en met name de weigering van De Bezige Bij om in 1948 zijn roman *De tranen der accio's* uit te geven. Daarover zei Schouten het volgende: 'Hermans vindt mij een schoft, ik heb hem wel eens bij Geert ontmoet. Ja, ik geef jou geen hand. Dus gaf ik hem een klap op de schouder. Dat stamt uit de tijd dat de Bij heeft geweigerd *De tranen der accio's* uit te geven. Geert was toen een beetje ziek, maar in wezen even verantwoordelijk

voor die beslissing. *De tranen der accio's* bestond uit een gigantisch pak papier. *Conserve*, Hermans' eerste boek dat bij Salm was uitgekomen, waren ze aan de straatstenen niet kwijtgeraakt. Wij zeiden: kan het niet een beetje korter? En bovendien, het woordje "kut" komt er zo vaak in voor, hahaha. Toen had je nog de katholieke censuurorganisatie IDIL, dus als ze het te vies vonden, kon je het in geen enkele boekhandel beneden de rivieren kwijt. Dat scheelde weer tweehonderd exemplaren. Nu wordt het beneden de rivieren niet meer verkocht als er niet minstens een paar keer het woord "kut" in voorkomt. Dus Morriën heeft die boodschap keurig aan Hermans doorgebracht, die natuurlijk woedend werd. Later is hij er mee naar Van Oorschot gelopen. De Witz van het verhaal is dat Hermans het verhaal volgens mij zelf heeft ingekort, want toen het bij Van Oorschot uitkwam, was het behoorlijk korter dan zoals wij het op tafel hebben gekregen.'

Deze ontboezeming kwam Schouten op een boze brief van Hermans te staan, afgedrukt in HP van 6 maart 1982. Volgens Hermans lag de weigering van De Bezige Bij niet aan het grote aantal scabreuze woorden in de roman, maar heeft Schouten nooit van Hermans' werk gehouden en wensde hij zich er ook niet voor in te spannen, een vergissing die hij later wilde verdoezelen met allerlei 'laasterlijke verhalen'.

Hermans in de ingezonden brief: 'Schouten [...] komt nu met het nieuwe sprookje dat hij *De Tranen der Accio's* weigerde, omdat het woord "kut" er zo vaak in voorkwam. Ik had destijds al de indruk dat hij het manuscript niet eens gelezen had, maar nu weet ik het zeker. Want ook in de oudste versie van *De Tranen der Accio's*, die bij De Bezige Bij in huis is geweest, komt het woord "kut" namelijk helemaal niet voor. En wel om de eenvoudige reden dat ik een dergelijk woord niet op zijn plaats vond in de soort proza die ik schreef.'

Hermans voegde daar nog aan toe dat hij 'het woord in kwestie' pas voor het eerst gebruikte in ik heb altijd gelijk, en wel op pagina 202, 'en ook daar nog alleen als citaat'. Hij schreef: 'Hoewel in de loop der jaren woorden als het genoemde minder hachelijk zijn geworden

1978

1 januari Familie Karst

20 februari Stroomloos, het ogen levend

27 maart Familie Lubberhuizen

maart Fortaan, Ealing in Parijs

maart-april Het is een feest en het is

april Amsterdam, een feest

21 maart Van Beethoven tot Philadelphia

3-8 april Washington DC

8 april Het is een feest, een feest

8 april Van Beethoven tot Philadelphia

12 april Het is een feest, een feest

12 april Minsk, of Sint-Petersburg

14 april Het is een feest, een feest

17 april Het is een feest, een feest

18 april Nederland in Tokio

19 april Cuba, een feest

20 april Tula, een feest

22 april Leningrad, een feest

23 april Leningrad, een feest

25 april Het is een feest, een feest

26 april Het is een feest, een feest

27 april Het is een feest, een feest

28 april Het is een feest, een feest

29 april Het is een feest, een feest

30 april Het is een feest, een feest

1 mei Het is een feest, een feest

1 juni Het is een feest, een feest

14 juni Het is een feest, een feest

15 juni Het is een feest, een feest

16 juni Het is een feest, een feest

17 juni Het is een feest, een feest

18 juni Het is een feest, een feest

19 juni Het is een feest, een feest

20 juni Het is een feest, een feest

21 juni Het is een feest, een feest

22 juni Het is een feest, een feest

23 juni Het is een feest, een feest

24 juni Het is een feest, een feest

25 juni Het is een feest, een feest

26 juni Het is een feest, een feest

27 juni Het is een feest, een feest

28 juni Het is een feest, een feest

29 juni Het is een feest, een feest

30 juni Het is een feest, een feest

1 juli Het is een feest, een feest

2 juli Het is een feest, een feest

3 juli Het is een feest, een feest

4 augustus Het is een feest, een feest

5 augustus Het is een feest, een feest

6 augustus Het is een feest, een feest

7 augustus Het is een feest, een feest

8 augustus Het is een feest, een feest

9 augustus Het is een feest, een feest

10 augustus Het is een feest, een feest

11 augustus Het is een feest, een feest

12 augustus Het is een feest, een feest

13 augustus Het is een feest, een feest

14 augustus Het is een feest, een feest

15 augustus Het is een feest, een feest

16 augustus Het is een feest, een feest

17 augustus Het is een feest, een feest

18 augustus Het is een feest, een feest

19 augustus Het is een feest, een feest

20 augustus Het is een feest, een feest

21 augustus Het is een feest, een feest

22 augustus Het is een feest, een feest

23 augustus Het is een feest, een feest

24 augustus Het is een feest, een feest

25 augustus Het is een feest, een feest

26 augustus Het is een feest, een feest

27 augustus Het is een feest, een feest

28 augustus Het is een feest, een feest

29 augustus Het is een feest, een feest

30 augustus Het is een feest, een feest

31 augustus Het is een feest, een feest

1 september Het is een feest, een feest

2 september Het is een feest, een feest

3 september Het is een feest, een feest

4 september Het is een feest, een feest

5 september Het is een feest, een feest

6 september Het is een feest, een feest

7 september Het is een feest, een feest

8 september Het is een feest, een feest

9 september Het is een feest, een feest

10 september Het is een feest, een feest

11 september Het is een feest, een feest

12 september Het is een feest, een feest

13 september Het is een feest, een feest

14 september Het is een feest, een feest

15 september Het is een feest, een feest

16 september Het is een feest, een feest

17 september Het is een feest, een feest

18 september Het is een feest, een feest

19 september Het is een feest, een feest

20 september Het is een feest, een feest

21 september Het is een feest, een feest

22 september Het is een feest, een feest

23 september Het is een feest, een feest

24 september Het is een feest, een feest

25 september Het is een feest, een feest

26 september Het is een feest, een feest

27 september Het is een feest, een feest

28 september Het is een feest, een feest

29 september Het is een feest, een feest

30 september Het is een feest, een feest

1 oktober Het is een feest, een feest

2 oktober Het is een feest, een feest

3 oktober Het is een feest, een feest

4 oktober Het is een feest, een feest

5 oktober Het is een feest, een feest

6 oktober Het is een feest, een feest

7 oktober Het is een feest, een feest

8 oktober Het is een feest, een feest

9 oktober Het is een feest, een feest

10 oktober Het is een feest, een feest

11 oktober Het is een feest, een feest

12 oktober Het is een feest, een feest

13 oktober Het is een feest, een feest

14 oktober Het is een feest, een feest

15 oktober Het is een feest, een feest

16 oktober Het is een feest, een feest

17 oktober Het is een feest, een feest

18 oktober Het is een feest, een feest

19 oktober Het is een feest, een feest

20 oktober Het is een feest, een feest

21 oktober Het is een feest, een feest

22 oktober Het is een feest, een feest

23 oktober Het is een feest, een feest

24 oktober Het is een feest, een feest

25 oktober Het is een feest, een feest

26 oktober Het is een feest, een feest

27 oktober Het is een feest, een feest

28 oktober Het is een feest, een feest

29 oktober Het is een feest, een feest

30 oktober Het is een feest, een feest

31 oktober Het is een feest, een feest

1 november Het is een feest, een feest

2 november Het is een feest, een feest

3 november Het is een feest, een feest

4 november Het is een feest, een feest

5 november Het is een feest, een feest

6 november Het is een feest, een feest

7 november Het is een feest, een feest

8 november Het is een feest, een feest

9 november Het is een feest, een feest

10 november Het is een feest, een feest

11 november Het is een feest, een feest

12 november Het is een feest, een feest

13 november Het is een feest, een feest

14 november Het is een feest, een feest

15 november Het is een feest, een feest

16 november Het is een feest, een feest

17 november Het is een feest, een feest

18 november Het is een feest, een feest

19 november Het is een feest, een feest

20 november Het is een feest, een feest

21 november Het is een feest, een feest

22 november Het is een feest, een feest

23 november Het is een feest, een feest

24 november Het is een feest, een feest

25 november Het is een feest, een feest

26 november Het is een feest, een feest

27 november Het is een feest, een feest

28 november Het is een feest, een feest

29 november Het is een feest, een feest

30 november Het is een feest, een feest

1 december Het is een feest, een feest

2 december Het is een feest, een feest

3 december Het is een feest, een feest

4 december Het is een feest, een feest

5 december Het is een feest, een feest

6 december Het is een feest, een feest

7 december Het is een feest, een feest

8 december Het is een feest, een feest

9 december Het is een feest, een feest

10 december Het is een feest, een feest

11 december Het is een feest, een feest

12 december Het is een feest, een feest

13 december Het is een feest, een feest

14 december Het is een feest, een feest

15 december Het is een feest, een feest

16 december Het is een feest, een feest

17 december Het is een feest, een feest

18 december Het is een feest, een feest

19 december Het is een feest, een feest

20 december Het is een feest, een feest

21 december Het is een feest, een feest

22 december Het is een feest, een feest

23 december Het is een feest, een feest

24 december Het is een feest, een feest

25 december Het is een feest, een feest

26 december Het is een feest, een feest

27 december Het is een feest, een feest

28 december Het is een feest, een feest

29 december Het is een feest, een feest

30 december Het is een feest, een feest

31 december Het is een feest, een feest

WFH als expat

Nederlandse uitgeverij Willem Frederik Hermans' eerste boek was *Conserve* in 1948. Het was een roman over de Tweede Wereldoorlog, maar de uitgeverij had het niet durven uitbrengen. Dit was de reden waarom Hermans' eerste boek pas in 1957 verscheen. Dit was de reden waarom Hermans' eerste boek pas in 1957 verscheen. Dit was de reden waarom Hermans' eerste boek pas in 1957 verscheen.

© samenstelling en toelichtingen Max Pam, Hans Renders en Piet Schreuders 2023 foto's Erven
Willem Frederik Hermans

« [terug naar de startpagina van moors magazine](#)